

การสร้างความรู้ในกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ กรณีศึกษานักศึกษานิติศาสตร์
มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์

The Making of Cognizance Awareness in the Restorative Justice Administration Process:
A case study of Law Student Phetchabun Rajabhat University

อุไรวรรณ ศรีนารังค์^{1*}, สุวนิตย์ เทศนวน², เครือวัลย์ อินทรสุข³ และสุกานดา ทองคำ⁴

Uraiwun Sienarang^{1*}, Suwanit Tednuan², Khruawan Intharasuk³ and Sukanda Thongkham⁴

^{1,2,3,4}อาจารย์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์

^{1,2,3,4}Lecturer from the Faculty of Humanities and Social Sciences Phetchabun Rajabhat University

*Corresponding Author Email: uraiwun.sie@pcru.ac.th

Received: 19 June 2023

Revised: 15 August 2023

Accepted: 19 August 2023

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 1. เพื่อศึกษาความรู้ความเข้าใจของนักศึกษาที่มีต่อกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ และ 2. เพื่อสร้างแนวทางการพัฒนากระบวนการสร้างองค์ความรู้ในกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ให้กับนักศึกษา เป็นการศึกษาแบบเชิงปริมาณ มีเครื่องมือในการวิจัย คือ แบบประเมินความรู้ความเข้าใจใช้แบบสอบถามมาตราส่วนประมาณค่า 5 ระดับ วิธีดำเนินการวิจัยกระทำการเรียนรู้ผ่านกิจกรรม โดยมีกลุ่มตัวอย่าง คือ นักศึกษานิติศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์ที่ลงทะเบียนในรายวิชาพระธรรมนูญศาลยุติธรรมและวิธีพิจารณาในศาลแขวง จำนวน 25 คน แล้วนำข้อมูลที่รวบรวมได้จากแบบสอบถามมาวิเคราะห์โดยใช้สถิติเชิงพรรณนา ประกอบด้วย ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน ผลการศึกษาพบว่า 1) ความเข้าใจในภาพรวมกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์หลังเรียนเพิ่มขึ้นมากกว่าก่อนเรียนทุกด้าน โดยเรียงลำดับความรู้ความเข้าใจจากค่าเฉลี่ยมากไปน้อย ได้แก่ (1) ความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการไกล่เกลี่ย/การประนอมข้อพิพาทอยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 4.47$) (2) ประโยชน์ที่ได้จากกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์อยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 4.42$) (3) ความเข้าใจเกี่ยวกับประเภทคดีที่ใช้กับกระบวนการยุติธรรมอยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 4.39$) และ (4) รูปแบบของกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์อยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 4.18$) และ 2) แนวทางการพัฒนากระบวนการสร้างองค์ความรู้ในกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ให้กับนักศึกษาด้วยกระทำการเรียนรู้ผ่านกิจกรรมของกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์มี 3 ข้อ ได้แก่ (1) เยียวยาความเสียหายให้แก่ผู้เสียหาย (2) การสร้างสำนึกผิดและชดเชยในสิ่งที่ได้กระทำผิดไป และ (3) มีการมีส่วนร่วมของบุคคลที่เกี่ยวข้องในเหตุการณ์หรือความเสียหายเพราะกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ไม่ได้บังคับว่าการไกล่เกลี่ยจะต้องเป็นไปเพื่อเยียวยาชดเชยความเสียหายเป็นเงินอย่างเดียว

คำสำคัญ: กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์, นิติศาสตร์บัณฑิต, การเรียนรู้ผ่านกิจกรรม

Abstract

This research purposes were 1. to understand the students' knowledge on the process of restorative justice and 2. to Enhancing a process in constructing a body of knowledge in the restorative justice for students. The Research is a quantitative research. There is a research tool: a knowledge and understanding assessment using a questionnaire with a 5-level rating scale. The research method involves learning through activities. The sample group was 25 law students from Phetchabun Rajabhat University who were registered in the course on the Constitution of the Court of Justice and Procedural

Procedure in the District Court. The data collected from the questionnaire were then analyzed using descriptive statistics consisting of percentages, means, and deviations standard. The results of the study found that 1) understanding of the restorative justice process after studying increased more than before studying in every aspect. The order of knowledge and understanding from highest to lowest is as follows: (1) Understanding of the mediation/conciliation process is at a high level ($\bar{x} = 4.47$) (2) Benefits from the restorative justice process are at a high level. ($\bar{x} = 4.42$) (3) Understanding of the types of cases used in the justice process is at a high level ($\bar{x} = 4.39$) and (4) the format of the restorative justice process is at a high level ($\bar{x} = 4.18$) and 2) Guidelines for developing the process of creating knowledge in the restorative justice process for students by learning through activities in the restorative justice process. There are 3 points: (1) healing the damage to the victims (2) creating remorse and compensation. in what has been done wrong and (3) there is the participation of the person involved in the event or damage because the restorative justice process does not require that mediation must only be to compensate for damages in the form of money.

Keywords: Restorative Justice Procedures Understanding, Law Students, Activity-Based Learning

บทนำ

ปัจจุบัน กระบวนการยุติธรรมกระแสหลักได้มีการการปรับแนวคิดจาก “กระบวนการยุติธรรมเชิงแก้แค้นทดแทน” ไปสู่แนวคิดอย่าง “กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์” โดยเป็นกระบวนการยุติธรรมทางเลือกที่ลดบทบาทรัฐเพิ่มบทบาทชุมชน ซึ่งสามารถลดปริมาณคดีที่จะเข้าสู่ระบบยุติธรรมที่เป็นทางการ และปัจจุบันกระทรวงยุติธรรมได้นำกระบวนการยุติธรรมทางเลือกไปปฏิบัติโดยเน้นแนวทางที่มองปัญหารอบด้านให้ความสำคัญกับผู้เสียหาย ผู้กระทำผิด และสังคม (เรียวรุ่ง บุญเกิด, 2557) กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ คือ การส่งเสริมการเข้าร่วมของผู้เสียหายในการแก้ไขสถานการณ์ อีกทั้ง เปิดโอกาสให้ผู้ที่ยอมรับผิดต่อความเสียหายที่เกิดจากการกระทำของตัวเองได้สำนึกและแสดงความรับผิดชอบต่อผู้เสียหาย กระบวนการนี้อยู่บนฐานที่ว่า พฤติกรรมอาชญากรรมนั้นไม่ได้เป็นแค่การละเมิดกฎหมายเท่านั้น แต่ยังเป็นอันตรายและสร้างความเสียหายแก่ผู้เสียหายและชุมชนอีกด้วย กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ให้น้ำหนักที่องค์ประกอบการมีส่วนร่วมของกระบวนการ การเผชิญหน้า และการเข้าร่วมอย่างแข็งขันในกิจกรรมสานเสวนา ในขณะที่เดียวกันก็เน้นย้ำผลลัพธ์เชิงสมานฉันท์ เช่น การเยียวยา การรักษาและฟื้นฟูเหยื่ออาชญากรรม และการกลับคืนสู่สังคมของผู้กระทำความผิด สนับสนุนผู้เสียหายในการรักษาและบำบัดฟื้นฟู และการช่วยให้ผู้กระทำความผิดสามารถกลับคืนสู่สังคม และยุติการกระทำที่จะสร้างความเสียหายหรืออันตรายซ้ำในอนาคตในปัจจุบันเป็นที่ยอมรับว่ากระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์สามารถนำมาใช้กับฐานความผิดหรือประเภทคดีบางคดีได้ อาทิ 1) ความผิดที่เด็กหรือเยาวชนเป็นผู้กระทำ 2) ความผิดจากความรุนแรงในครอบครัว 3) ความผิดอาญาต่อส่วนตัวหรือความผิดอาญาที่ยอมความกันได้ 4) ข้อพิพาททางแพ่งเกี่ยวเนื่องทางอาญาการกระทำบางอย่างผู้กระทำความผิดทั้งทางแพ่งและทางอาญา และ 5) ความผิดเล็ก ๆ น้อย ๆ อื่น ๆ เพื่อหลีกเลี่ยงการจำคุกระยะสั้น (สำนักงานว่าด้วยยาเสพติดและอาชญากรรมแห่งสหประชาชาติ, 2564)

สาขาวิชานิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์ ผลิตินิติศาสตร์บัณฑิตเข้าสู่ระบบบริหารกระบวนการยุติธรรมมากกว่า 20 ปี ซึ่งในปัจจุบันยังมีการพัฒนาหลักสูตรการบริหารกระบวนการยุติธรรมแยกออกมาต่างหากเพื่อสร้างทรัพยากรบุคคลด้านการ

ยุติธรรมและกฎหมายที่รอบรู้ ความตระหนักและให้ความสำคัญในการศึกษาหาความรู้ ความเข้าใจในกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ ผ่านการเรียนการสอนที่สามารถพัฒนากระบวนการสร้างองค์ความรู้ในกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ด้วยการเรียนรู้ผ่านกิจกรรม (Activity-Based Learning) โดยให้ผู้เรียนปฏิบัติเพื่อให้เกิดการเรียนรู้และแก้ปัญหาได้ ผ่านกิจกรรมที่มีผู้วิจัย/ผู้สอนเป็นผู้เลี้ยงและเทรนเนอร์ ผู้ออกแบบกิจกรรม จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่ง เพราะจะทำให้นักศึกษาด้านนิติศาสตร์ผู้ซึ่งจะเติบโตไปเป็นนักกฎหมายที่ได้ปฏิบัติงานอยู่ในระบบบริหารกระบวนการยุติธรรมต้องมีความตระหนัก

ดังนั้น เพื่อให้ความสำคัญในการศึกษาหาความรู้ ความเข้าใจในกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ ทั้งเรื่องกระบวนการรูปแบบ ประโยชน์ในขณะเดียวกันผู้สอนก็จำเป็นต้องวิเคราะห์ถึงระดับความรู้ความเข้าใจของนักศึกษาเพื่อนำไปพัฒนากระบวนการเรียนการสอนของนักศึกษาต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาความรู้ความเข้าใจของนักศึกษาที่มีต่อกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์
2. เพื่อสร้างแนวทางพัฒนากระบวนการสร้างองค์ความรู้ในกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ให้กับนักศึกษา

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยแบบเชิงปริมาณ (Quantitative Research) โดยมีวิธีการดำเนินการวิจัย ดังนี้

1. **กลุ่มตัวอย่างในการวิจัย** ได้แก่ นักศึกษานิติศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์ที่ลงทะเบียนในรายวิชาพระธรรมนูญศาลยุติธรรมและวิธีพิจารณาในศาลแขวง จำนวน 25 คน

2. **เครื่องมือในการวิจัย** ได้แก่ แบบประเมินความรู้ความเข้าใจใช้แบบสอบถามมาตราส่วนประมาณค่า 5 ระดับ โดยเป็นแบบสอบถามชุดเดียวกันทั้งก่อนเรียนและหลังเรียน ประกอบด้วย 3 ตอน คือ ตอนที่ 1 สถานภาพทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม มีลักษณะเป็นแบบสำรวจ ตอนที่ 2 เพื่อศึกษาความรู้ความเข้าใจของนักศึกษาที่มีต่อกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ และเพื่อสร้างแนวทางพัฒนากระบวนการสร้างองค์ความรู้ในกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ให้กับนักศึกษา เป็นแบบมาตราส่วนประมาณค่า (Rating Scale) 5 ระดับ และตอนที่ 3 ความคิดเห็นและข้อเสนอแนะอื่น ๆ มีลักษณะเป็นแบบปลายเปิด (Open Ended) ตลอดจน ผู้วิจัยได้นำแบบสอบถามมาหาค่าคุณภาพภาพของเครื่องมือ ได้แก่ 1) นำแบบสอบถามพบที่ปรึกษาและดำเนินการปรับปรุงแก้ไขตามคำแนะนำ 2) นำแบบสอบถามที่ปรับปรุงแก้ไขแล้วเสนอนำเสนอผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 3 ท่าน เพื่อตรวจสอบความสอดคล้องของเนื้อหาโดยหาค่าความสอดคล้องของวัตถุประสงค์กับข้อความถาม (Index of Item-Objective Congruence: IOC) (ล้วน สายยศ และอังคณา สายยศ, 2543, น.249) พบว่า มีค่า IOC ระหว่าง 0.80-1.00 และ 3) การทดลองใช้เครื่องมือกับประชากรที่ไม่ใช่กลุ่มตัวอย่าง จำนวน 30 ชุด ซึ่งผลการประเมินมีอำนาจจำแนกระหว่าง 0.25-0.75 และหาค่าความเชื่อมั่นของแบบสอบถามโดยวิธีของ Cronbach (1951, p.274; อ้างในบุญชม ศรีสะอาด, 2558) ซึ่งผลการประเมินค่าความเชื่อมั่นมีค่าความเชื่อมั่น 0.95

3. **การเก็บรวบรวมข้อมูล** ได้แก่ การเก็บรวบรวมข้อมูลจาก 1) ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data) คือ เป็นข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึกกับกลุ่มเป้าหมาย และการใช้แบบสอบถามกับกลุ่มตัวอย่าง

4. **การวิเคราะห์ข้อมูล** ได้แก่ การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ โดยการนำข้อมูลที่ได้จากการแจกแบบสอบถามมาวิเคราะห์โดยใช้โปรแกรมทางสถิติทางการวิจัย

5. **สถิติที่ใช้ในการวิจัย** ได้แก่ โปรแกรมสถิติสำเร็จรูปเชิงพรรณนา ประกอบด้วย ค่าร้อยละ (Percentage) ค่าเฉลี่ย (Mean) ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard Deviation)

ผลการวิจัย

การวิจัยเรื่องการสร้างความตระหนักรู้ในกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ กรณีศึกษานักศึกษานิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์ ผู้วิจัยสามารถจำแนกผลการวิจัยได้ ดังนี้

1. การศึกษาความรู้ความเข้าใจของนักศึกษาที่มีต่อกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์

ผลการวิจัยพบว่า การศึกษาความรู้ความเข้าใจของนักศึกษาที่มีต่อกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ ผู้วิจัยสามารถจำแนกผลการวิจัยตามตารางที่ 1-4 ดังนี้

ตารางที่ 1 ด้านความเข้าใจเกี่ยวกับประเภทคดีที่ใช้กับกระบวนการยุติธรรม

ข้อ	ประเภทคดีที่ใช้กับกระบวนการยุติธรรม	$\bar{x}$	S.D.	ระดับ
1	กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ใช้กับคดีแพ่ง	4.48	0.57	มาก
2	กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ใช้กับคดีอาญาอันเป็นความผิดต่อส่วนตัว	4.44	0.57	มาก
3	นายตำรวจนายแดงตายไม่ควรนำกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์มาใช้เพื่อยุติข้อขัดแย้ง	4.32	0.61	มาก
4	นายตำรวจภูธรแนวเขตที่ดินนายแดงควรนำกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์มาใช้เพื่อยุติข้อขัดแย้ง	4.32	0.61	มาก
5	กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ใช้กับคดีลหุโทษ ความผิดเล็ก ๆ น้อย ๆ	4.4	0.48	มาก
รวม		4.39	0.57	มาก

จากตารางที่ 1 พบว่า ด้านความเข้าใจเกี่ยวกับประเภทคดีที่ใช้กับกระบวนการยุติธรรม กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ใช้กับคดีแพ่ง อยู่ในระดับมากที่สุด ($\bar{x} = 4.48$) กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ใช้กับคดีอาญาอันเป็นความผิดต่อส่วนตัว อยู่ในระดับรองลงมา ($\bar{x} = 4.44$) กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ใช้กับคดีลหุโทษ ความผิดเล็ก ๆ น้อย ๆ ($\bar{x} = 4.40$) ตามลำดับ

ตารางที่ 2 ด้านรูปแบบของกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์

ข้อ	ด้านรูปแบบของกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์	$\bar{x}$	S.D.	ระดับ
1	กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ควรเปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายได้มาตกลงปรองดองกัน	4.16	0.61	มาก
2	กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ควรนำมาใช้กับผู้ที่สำนึกในการกระทำผิดเท่านั้น	3.92	0.68	มาก
3	กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ควรเปิดโอกาสให้สังคมเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการด้วย	4.16	0.67	มาก
4	กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ควรมีเจ้าหน้าที่เป็นสื่อกลางทำหน้าที่ในการสมานฉันท์	4.16	0.61	มาก
5	กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ไม่ควรمبرรยากาศกดดันให้เหยื่อยินยอม	4.52	0.49	มากที่สุด
รวม		4.18	0.61	มาก

จากตารางที่ 2 พบว่า ด้านรูปแบบของกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ไม่ควรมีบรรยากาศกดดันให้เหยื่อยินยอม อยู่ในระดับมากที่สุด ($\bar{x} = 4.52$) กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ควรเปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายได้มาตกลงปรองดองกัน, กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ควรเปิดโอกาสให้สังคมเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการด้วย,

กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ควรมีเจ้าหน้าที่เป็นสื่อกลางทำหน้าที่ในการสมานฉันท์ อยู่ในระดงรองลงมาเท่ากัน ($\bar{x} = 4.16$) และกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ควรมานำมาใช้กับผู้ที่สำนึกในการกระทำผิดเท่านั้น ค่าเฉลี่ยน้อยที่สุด ($\bar{x} = 3.68$) ตามลำดับ ตารางที่ 3 ความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการไกล่เกลี่ย/การประนอมข้อพิพาท

ข้อ	ความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการไกล่เกลี่ย/การประนอมข้อพิพาท	$\bar{x}$	S.D.	ระดับ
1	กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ คือ กระบวนการระงับข้อพิพาทโดยสันติวิธี	4.44	0.49	มาก
2	กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์เป็นการประนีประนอมข้อขัดแย้งตามความต้องการของคู่กรณี	4.52	0.49	มากที่สุด
3	กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ คือ การหาทางออกร่วมกันของคู่กรณี	4.24	0.70	มาก
4	กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์เมื่อได้ข้อยุติแล้วคู่สัญญาต้องปฏิบัติตามข้อตกลง	4.56	0.49	มากที่สุด
5	กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์มีทั้งก่อนคดีถึงชั้นศาลและหลังศาลมีคำพิพากษา	4.6	0.48	มากที่สุด
รวม		4.47	0.53	มาก

จากตารางที่ 3 พบว่า ความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการไกล่เกลี่ย/การประนอมข้อพิพาท กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ มีทั้งก่อนคดีถึงชั้นศาลและหลังศาลมีคำพิพากษา ($\bar{x} = 4.60$) กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์เมื่อได้ข้อยุติแล้วคู่สัญญาต้องปฏิบัติตามข้อตกลง อยู่ในระดงรองลงมา ($\bar{x} = 4.56$) กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์เป็นการประนีประนอมข้อขัดแย้งตามความต้องการของคู่กรณี ($\bar{x} = 4.52$) กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ คือ กระบวนการระงับข้อพิพาทโดยสันติวิธี ($\bar{x} = 4.44$) และ กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ คือ การหาทางออกร่วมกันของคู่กรณี มีค่าเฉลี่ยน้อยที่สุด ($\bar{x} = 4.24$) ตามลำดับ ตารางที่ 4 ประโยชน์ที่ได้จากกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์

ข้อ	ประโยชน์ที่ได้จากกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์	$\bar{x}$	S.D.	ระดับ
1	กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์เป็นกระบวนการที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม	4.52	0.49	มากที่สุด
2	กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์เป็นสันติวิธีที่ช่วยลดความขัดแย้งในสังคมและลดปริมาณคดีในชั้นศาล	4.52	0.49	มากที่สุด
3	กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์เป็นการให้โอกาสผู้กระทำผิดได้เยียวยาแก่ผู้เสียหาย	4.4	0.48	มาก
4	กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ช่วยให้ผู้กระทำความผิดมีโอกาสกลับตัวเป็นคนดีของสังคม	4.36	0.55	มาก
5	กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ช่วยให้ผู้กระทำความผิดพ้นจากการรับผลร้ายของกฎหมาย	4.32	0.61	มาก
รวม		4.42	0.53	มาก

จากตารางที่ 4 พบว่า ประโยชน์ที่ได้จากกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์เป็นกระบวนการที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม, กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์เป็นสันติวิธีที่ช่วยลดความขัดแย้งในสังคมและลดปริมาณคดีในชั้นศาล อยู่ในระดงมากที่สุดเท่ากัน ($\bar{x} = 4.52$) ระดับค่าความจริงมากที่สุด กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์เป็นการให้โอกาสผู้กระทำผิดได้เยียวยาแก่ผู้เสียหาย อยู่ในระดงรองลงมา ($\bar{x} = 4.40$) ระดับค่าความจริงมาก กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ช่วยให้ผู้กระทำความผิดมีโอกาสกลับตัวเป็นคนดีของสังคม ($\bar{x} = 4.36$) ระดับค่าความจริงมาก และกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ช่วยให้ผู้กระทำความผิดพ้นจากการรับผลร้ายของกฎหมายค่าเฉลี่ยน้อยที่สุด ($\bar{x} = 4.32$) ตามลำดับ

2. แนวทางพัฒนากระบวนการสร้างองค์ความรู้ในกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ให้กับนักศึกษา

ผลการวิจัยพบว่า แนวทางพัฒนากระบวนการสร้างองค์ความรู้ในกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ให้กับนักศึกษาด้วยกระทำการเรียนรู้ผ่านกิจกรรม (Activity-Based Learning) ในการทำกิจกรรมเสริมบทเรียนผู้ควบคุมควรได้เน้นย้ำหัวใจสำคัญของกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์มี 3 ข้อ คือ หนึ่ง เยียวยาความเสียหายให้แก่ผู้เสียหาย สอง คือ การสร้างสำนึกผิดและชดเชยในสิ่งที่ได้กระทำได้ และสามคือ มีการมีส่วนร่วมของบุคคลที่เกี่ยวข้องในเหตุการณ์หรือความเสียหายเพราะกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ไม่ได้บังคับว่าการไกล่เกลี่ยจะต้องเป็นไปเพื่อเยียวยาชดเชยความเสียหายเป็นเงินอย่างเดียว จากนั้นจึงจัดกิจกรรมกลุ่มด้วยการแบ่งนักศึกษาออกเป็นสองกลุ่มเพื่อแสดงบทบาทสมมติ ได้แก่ คดีนายดำยิงนายแดงตาย เพราะเหตุสมครใจวิวาท และเหตุสำคัญผิด และคดีที่นายดำบุกรุกแนวเขตที่ดินนายแดง เพราะที่ดินของนายดำเป็นที่ดินตาบอด เพื่อถกเถียงประเด็นคดีที่ใช้ความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์เป็นปรัชญาเพื่อการเยียวยาความเสียหาย สร้างสำนึกผิด และการมีส่วนร่วม ปรากฏว่าหลาย ๆ กรณีศึกษาการไกล่เกลี่ยอาจไม่ไปถึงจุดนั้นทั้งหมด แต่นักศึกษาสะท้อนกลับมาว่ากระบวนการสร้างความเข้าใจระหว่างผู้กระทำความผิดและผู้เสียหาย

สรุปผลการวิจัย

การวิจัยเรื่องการสร้างความตระหนักรู้ในกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ กรณีศึกษานักศึกษานิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์ ผู้วิจัยสามารถสรุปผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ได้ ดังนี้

1. เพื่อศึกษาความรู้ความเข้าใจของนักศึกษาที่มีต่อกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ พบว่า เมื่อดำเนินกระบวนการเรียนรู้เสร็จสิ้นพบว่าค่าเฉลี่ยความเข้าใจในภาพรวมกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์หลังเรียนเพิ่มขึ้นมากกว่าก่อนเรียนทุกด้าน โดยเรียงลำดับความรู้ความเข้าใจจากค่าเฉลี่ยมากไปน้อย พบว่า ความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการไกล่เกลี่ย/การประนอมข้อพิพาทอยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 4.47$) ประโยชน์ที่ได้จากกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์อยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 4.42$) ความเข้าใจเกี่ยวกับประเภทคดีที่ใช้กับกระบวนการยุติธรรมอยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 4.39$) และรูปแบบของกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์อยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 4.18$) แต่เมื่อ พิจารณาความแตกต่าง จะเรียงลำดับดังนี้รูปแบบของกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์อยู่ในระดับมาก (ต่าง 0.61) ความเข้าใจเกี่ยวกับประเภทคดีที่ใช้กับกระบวนการยุติธรรมอยู่ในระดับมาก (ต่าง 0.57) ความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการไกล่เกลี่ย/การประนอมข้อพิพาทอยู่ในระดับมาก (ต่าง 0.53) ต่าง 0.53 และสุดท้ายประโยชน์ที่ได้จากกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์อยู่ในระดับมาก (ต่าง 0.53)

2. เพื่อสร้างแนวทางพัฒนากระบวนการสร้างองค์ความรู้ในกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ให้กับนักศึกษา พบว่าแนวทางพัฒนากระบวนการสร้างองค์ความรู้ในกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ให้กับนักศึกษาด้วยกระทำการเรียนรู้ผ่านกิจกรรม (Activity-Based Learning) ในการทำกิจกรรมเสริมบทเรียนผู้ควบคุมควรได้เน้นย้ำหัวใจสำคัญของกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์มี 3 ข้อ คือ หนึ่ง เยียวยาความเสียหายให้แก่ผู้เสียหาย สอง คือ การสร้างสำนึกผิดและชดเชยในสิ่งที่ได้กระทำได้ และสามคือ มีการมีส่วนร่วมของบุคคลที่เกี่ยวข้องในเหตุการณ์หรือความเสียหายเพราะกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ไม่ได้บังคับว่าการไกล่เกลี่ยจะต้องเป็นไปเพื่อเยียวยาชดเชยความเสียหายเป็นเงินอย่างเดียว จากนั้นจึงจัดกิจกรรมกลุ่มด้วยการแบ่งนักศึกษาออกเป็นสองกลุ่มเพื่อแสดงบทบาทสมมติ ได้แก่ คดีนายดำยิงนายแดงตาย เพราะเหตุสมครใจวิวาท และเหตุสำคัญผิด และคดีที่นายดำบุกรุกแนวเขตที่ดินนายแดง เพราะที่ดินของนายดำเป็นที่ดินตาบอด เพื่อถกเถียงประเด็นคดีที่ใช้ความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์เป็นปรัชญาเพื่อการเยียวยาความเสียหาย สร้างสำนึกผิด และการมีส่วนร่วม ปรากฏว่าหลาย ๆ กรณีศึกษาการไกล่เกลี่ยอาจไม่ไปถึงจุดนั้นทั้งหมด แต่นักศึกษาสะท้อนกลับมาว่ากระบวนการสร้างความเข้าใจระหว่างผู้กระทำความผิดและผู้เสียหาย

การอภิปรายผล

การวิจัยเรื่องการสร้างความตระหนักรู้ในกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ กรณีศึกษานักศึกษานิติศาสตรมหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์ ผู้วิจัยสามารถอภิปรายผลการวิจัยได้ ดังนี้

1. ความรู้ความเข้าใจของนักศึกษาที่มีต่อกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ พบว่า เมื่อดำเนินกระบวนการเรียนรู้เสร็จสิ้นพบว่าค่าเฉลี่ยความเข้าใจในภาพรวมอยู่ในระดับมากทั้งหมด โดยกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์หลังเรียนเพิ่มขึ้นมากกว่าก่อนเรียนทุกด้าน โดยความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการไกล่เกลี่ย/การประนอมข้อพิพาทในขณะที่รูปแบบของกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ แต่เมื่อพิจารณาความแตกต่าง จะพบว่ารูปแบบของกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์มีความต่างมากที่สุด แต่ประโยชน์ที่ได้จากกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์แตกต่างกันน้อยที่สุด นักศึกษามีความเข้าใจในเรื่องกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์แต่ยังไม่เห็นประโยชน์ของกระบวนการตีเท่าที่ควรยังมีความเข้าใจผิดในบางเรื่องบางประเด็นอยู่ ทั้งนี้ อาจมีองค์ประกอบในเรื่องของประสบการณ์ในการเข้าไปมีส่วนร่วม หรือเข้าไปเกี่ยวข้องกับกระบวนการยุติธรรม อาจยังไม่เคยมีประสบการณ์ จึงทำให้ยังไม่สามารถเข้าใจเองได้ ประกอบกับกระบวนการยุติธรรมนั้น น้อยคนที่จะได้เข้าไปประสบด้วยตนเอง จึงทำให้ขาดความรู้ความเข้าใจ อีกทั้ง นักศึกษายังไม่มีประสบการณ์ในการทำงานที่ได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับกระบวนการยุติธรรม สอดคล้องกับวารสาร บัวเฟื่อน (2549) และไชยวัฒน์ บุนนาค (2552) ต่างอภิปรายว่า ประสบการณ์ การเข้าไปมีส่วนร่วมกับกระบวนการยุติธรรม ทำให้ขาดความรู้ความเข้าใจในหลักการและกระบวนการต่าง ๆ ในกระบวนการยุติธรรม หลักการ และกระบวนการต่าง ๆ ในกระบวนการยุติธรรม ซึ่งหมายถึงการพัฒนาความเข้าใจกระบวนการยุติธรรมทางเลือกด้วยแนวทางพัฒนากระบวนการสร้างองค์ความรู้ในกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ให้กับนักศึกษา ควรสอดแทรกการเรียนรู้อยู่ด้วย การปฏิบัติ สอดคล้องกับปรียาพร ศิรวาณิช (2554) ยณฐ นารินทร์ และจรินทร์พีย์ ตริยตรีศรีคุณ (2561) ทั้งนี้ การเข้าไปมีส่วนร่วมกับกระบวนการยุติธรรมทำให้ขาดความรู้ความเข้าใจ ในอย่างไรก็ตามจากการสังเกตผลจากการทดลองบทบาทสมมติ นักศึกษามองว่ากระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ยังเป็นผลดีกับคู่กรณี ให้ได้มีโอกาสปรับความเข้าใจ ขอขมา เยียวยาความเสียหายให้แก่กันจึงควรมีการให้การศึกษาเรียนรู้จากประสบการณ์จริง สอดคล้องกับอุกฤษฏ์ ศรพรหม (2022) สุรยุทธ สุนทรวารี (2554) และจุฑารัตน์ เอื้ออำนวย (2556) ที่ต่างอภิปรายว่า การเชิญผู้มีประสบการณ์มาบรรยายเสริม หรือการศึกษารณศึกษานอกสถานที่ ส่งผลต่อความรู้ความเข้าใจของนักศึกษา

2. แนวทางพัฒนากระบวนการสร้างองค์ความรู้ในกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ให้กับนักศึกษาด้วยกระทำการเรียนรู้ผ่านกิจกรรม (Activity-Based Learning) นอกจากการบรรยายในประเด็นทางวิชาการแล้ว ในการทำกิจกรรมเสริมบทเรียนที่ผู้ควบคุมควรเน้นย้ำหัวใจสำคัญของกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์มี 3 ข้อ ทั้งนี้การพูดคุยเห็นตรงกันมองว่าความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์เป็นปรัชญาเพื่อการเยียวยาความเสียหาย สร้างสันติภาพ และการมีส่วนร่วม การไกล่เกลี่ยอาจไม่ถึงจุดนั้นทั้งหมด ทั้งนี้สังเกตได้ว่านักศึกษาสะท้อนว่าหัวใจของกระบวนการไกล่เกลี่ยคือกระบวนการสร้างความเข้าใจระหว่างผู้กระทำ ความผิดและผู้เสียหาย สอดคล้องกับอุกฤษฏ์ ศรพรหม (2022) อภิปรายว่าการใช้บทบาทสมมติการที่ผู้เรียนสามารถเรียนรู้และเข้าใจ เรื่องราวหรือสถานการณ์ต่าง ๆ ในมุมมองที่มาจากบทบาทการแสดงได้ ทั้งยังแสดงให้เห็นถึงความคิดสร้างสรรค์ของผู้เรียนได้อีกด้วย สอดคล้องกับบรรชิต ฝั้นเชียร (2562) เกศราพรรณ พันธ์ศรีเกตุ คงเจริญ (2562) และธนภัทร ปัจฉิมม์ (2563) เทคนิคการสอนแบบการแสดงบทบาทสมมตินี้ นอกจากการที่ผู้เรียนจะต้องเป็นผู้ปฏิบัติแล้ว ครูผู้สอนจะต้องมีบทบาทสำคัญในทุก ๆ ขั้นตอน ตั้งแต่การกำหนดเรื่องราวสถานการณ์ เตรียมผู้เรียน เป็นผู้สังเกตการณ์ คอยกำกับช่วยเหลือผู้เรียนในขณะปฏิบัติ นอกจากนี้ครูผู้สอนจำเป็นต้องเข้าใจในเนื้อหาที่ต้องการสอนอย่างชัดเจน และมีทักษะในการสรุปและอภิปราย เพื่อให้ผู้เรียนเข้าถึงสิ่งที่ต้องได้สื่อได้อย่างถูกต้อง สอดคล้องกับกมลชนก คงเจริญ (2556) โดยสรุปการศึกษาเรียนรู้จากประสบการณ์จริง ทั้งจากการเชิญผู้มีประสบการณ์มาบรรยายเสริม หรือการศึกษารณศึกษานอกสถานที่ด้วยตัวนักศึกษาเองในเรื่องกระบวนการยุติธรรมเชิง

สมานฉันท์ โดยยกเอาคติความที่มีหลายรูปแบบเพื่อให้ผู้เรียนสร้างองค์ความรู้ด้วยตนเองเป็นกิจกรรมที่ผู้เรียนได้ค้นพบสาระสำคัญหรือองค์ความรู้ใหม่ด้วยตนเองอันเกิดจากการได้ศึกษาค้นคว้าทดลองแลกเปลี่ยนเรียนรู้และลงมือปฏิบัติจริง

ข้อเสนอแนะการวิจัย

1. ข้อเสนอแนะในการนำไปใช้

1.1 ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 1 พบว่า เมื่อดำเนินกระบวนการเรียนรู้เสร็จสิ้นพบว่าค่าเฉลี่ยความเข้าใจในภาพรวมอยู่ในระดับมากทั้งหมด โดยกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์หลังเรียนเพิ่มขึ้นมากกว่าก่อนเรียนทุกด้าน โดยความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการไกล่เกลี่ย/การประนอมข้อพิพาทในขณะที่รูปแบบของกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ แต่เมื่อพิจารณาความแตกต่าง พบว่า รูปแบบของกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์มีความต่างมากที่สุด ดังนั้นในการเรียนการสอนควรมีการจัดให้นักศึกษาได้เรียนรู้ประสบการณ์เกี่ยวกับกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ โดยให้มีการรับรู้จากสถานการณ์จริงในการใช้กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์โดยเน้นย้ำให้นักศึกษาเป็นประโยชน์จากกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์

1.2 ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 1 พบว่า เทคนิคการสอนแบบการแสดงบทบาทสมมติ นอกจากการที่ผู้เรียนจะต้องเป็นผู้ปฏิบัติแล้ว ครูผู้สอนจะต้องมีบทบาทสำคัญในทุก ๆ ขั้นตอน ครูผู้สอนจำเป็นต้องเข้าใจในเนื้อหาที่ต้องการสอนอย่างชัดเจนและมีทักษะในการสรุปและอภิปราย รวมถึงต้องเชิญผู้ที่มีประสบการณ์จริงมาบรรยายเสริม หรือการศึกษารณศึกษาที่ศึกษาสถานที่ โดยยกเอาคติความที่มีหลายรูปแบบเพื่อให้ผู้เรียนสร้างองค์ความรู้ด้วยตนเองเป็นกิจกรรมที่ผู้เรียนได้ค้นพบสาระสำคัญหรือองค์ความรู้ใหม่ด้วยตนเองอันเกิดจากการได้ศึกษาค้นคว้าทดลองแลกเปลี่ยนเรียนรู้และลงมือปฏิบัติจริง

2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

2.1 เนื่องด้วยการบรรยายใช้เวลาค่อนข้างมาก และมีกรณีศึกษาที่หลากหลาย ครูผู้สอนจึงควรจับคู่ประเด็นทางทฤษฎีเข้ากับคติความที่เป็นกรณีศึกษา เพื่อวางแผนทางในการวิเคราะห์แก่ผู้เรียนก่อนที่ที่จะมีการจัดกิจกรรม

2.2 เนื่องด้วยในการเรียนการสอนอาจเกิดข้อจำกัดของการเดินทางศึกษาในห้องเรียนจึงควรมีการวิจัยเพื่อพัฒนาตัวแบบการจัดการเรียนรู้ผ่านกิจกรรมในเรื่องการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ อาทิ บอร์ดเกมกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ หรือพัฒนาระบบการจัดแข่งขันละครบทบาทสมมติเกมกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์โดยเชิญผู้เชี่ยวชาญร่วมตัดสินและเสนอแนะ เป็นต้น

กิตติกรรมประกาศ

การวิจัยครั้งนี้ จะผ่านไปด้วยดีมิได้ หากไม่ได้รับความช่วยเหลือจากคณาจารย์หลาย ๆ ท่าน ทั้งในสาขาวิชานิติศาสตร์ สาขาวิชารัฐศาสตร์ สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ สาขาวิชาการบริหารกระบวนการยุติธรรม รวมถึงคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ที่ให้การอุดหนุนงบประมาณของโครงการวิจัยและเจ้าหน้าที่วิจัยที่คอยช่วยเหลือประสานงานจนบทความฉบับนี้เสร็จสมบูรณ์ ลงด้วยดี

เอกสารอ้างอิง

จุฑารัตน์ เอื้ออำนวย. (2556). ระบบยุติธรรมและยุติธรรมทางเลือกแนวการวิเคราะห์เชิงสังคมศาสตร์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ชนสิทธิ์ สิทธิสุนเนิน และคณะ. (2565). การพัฒนารูปแบบการจัดการเรียนรู้ด้วยกิจกรรมเป็นฐานร่วมกับเทคโนโลยีเพื่อส่งเสริม

ความเป็นนวัตกรและผลงานสร้างสรรค์สำหรับนักเรียน. *วารสารมนุษยสังคมปริทัศน์ (มสป)*, 24(2), 146–159.

ไชยวัฒน์ บุณนาค. (2552). *อนุญาโตตุลาการทฤษฎีและปฏิบัติ*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดือนตุลา.

- ณัฐพงศ์ ปัทมโรจน์ และสุวิชา เป้าอารีย์. (2558). ทุนของสังคมในกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์: กรณีศึกษาศูนย์ยุติธรรมชุมชนพนมสารคาม. *Veridian E-Journal Silpakorn University*, 8(2), 392-407.
- นรรค์ ผืนเชียร. (2562). *เทคนิคการสอนแบบการแสดงบทบาทสมมติ (Role playing)*. ทรูปลูกปัญญา
- บุญชม ศรีสะอาด และคณะ. (2558). *พื้นฐานการวิจัยการศึกษา*. (พิมพ์ครั้งที่ 7). กทม: ตักสิลาการพิมพ์.
- ปรียาพร ศิรวาณิชย์. (2554). *หลักนิติธรรมกับการไกล่เกลี่ยข้อพิพาททางอาญาตามแนวทางกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์*. (การศึกษาค้นคว้าอิสระปริญญานิติศาสตรมหาบัณฑิต). กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- พชรวรรณ ขำตุ้ม. (2017). กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ในกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญาเด็กและเยาวชน. *วารสารนิติรัฐกิจและสังคมศาสตร์ สำนักวิชานิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย*, 1(1), 29-44.
- เรียวรุ่ง บุญเกิด. (2557). *กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์: กรณีศึกษาสำนักงานยุติธรรมจังหวัดมหาสารคาม*. (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. (การบริหารพัฒนาสังคม) กรุงเทพฯ: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- วราภรณ์ บัวเฟื่อน. (2549). *บทบาทและการมีส่วนร่วมของชุมชนในกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์*. (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต). กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สุรยุทธ สุนทรวารี. (2554). *กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ในประเทศไทย*. (ภาคนิพนธ์ปริญญานิติศาสตรมหาบัณฑิต). กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- อุกฤษฏ์ ศรพรหม. (2022). *เต็มความเป็นมนุษย์ให้กระบวนการยุติธรรม ด้วยกระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์*. สืบค้นเมื่อ 18 สิงหาคม 2565, จาก The101.world. <https://www.the101.world/ukrit-somprohm-interview/>.